

PRIBINOV KOSTOL V NITRE, JEHO HISTORICKÝ A CIRKEVNÝ KONTEXT A ARCHITEKTONICKÉ SÚVISLOSTI

Andrej BOTEK

Slovenská technická univerzita
Fakulta architektúry a dizajnu
Ústav dejín a teórie architektúry a obnovy pamiatok
Nám. Slobody 19
Bratislava 812 45
andrej.botek@stuba.sk
SCOPUS Author ID: 569229071600

BOTEK, Andrej. Pribina's Church in Nitra, Its Historical and Ecclesiastical Context and the Architectonical Connections. In *Studia Historica Nitriensia*, 2022, vol. 26, no. 1, pp. 3-22, ISSN 1338-7219, DOI: 10.17846/SHN.2022.26.1.3-22.

In 870 the Bavarian bishops drafted a file *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* (About conversion of the Bavarians et Carinthians, in short *Conversio*), in which they described their christianization activities in the area of Pannonia and Carinthia. The file was created in response to the appointment of Methodius as the archbishop of Pannonia and papal legate for Slavic countries, in which they saw a threat to their jurisdiction and interference in their own interests. We have the only detailed information in this file about the troubled fate of Pribina - the ruler of Nitra. There is stated here that „Archbishop Adalram consecrated for him a church on his own property beyond the Danube in a place called Nitrava“. This figure has already given a rise to lot of considerations and studies, which in many ways remain open to this days. In this context it is necessary to ask for answers, in what ecclesiastical and jurisdictional situation was this consecration happened, in what time period, where it is possible to assume that sacral building and what can be said about their architectonical conception. The following article will try to answer these and other questions.

Kľúčové slová: Nitra; Pribina; sakrálna architektúra; kristianizácia; archeologické nálezy; bavorskí episkopát;

Keywords: Nitra; Pribina; Sacral Architecture; Christianization; Archeological Finds; Bavarian Episcopate;

Údaj o vysvätení kostola na Pribinovom majetku v spise *O obrátení Bavorov a Korutáncov* (*Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, ďalej *Conversio*), že mu „arcibiskup Adalram na jeho vlastnom majetku za Dunajom v mieste zvanom Nitrava

vysvätil kostol“¹ má veľký význam nielen pre nás, ale aj pre ďalšie slovanské národy, keďže ide o prvý písomne menovaný kresťanský chrám vo východnej časti stredoeurópskeho priestoru. Súčasne ide o potvrdenie šírenia kresťanstva na našom území pred príchodom cyrilo-metodskej misie, t. j. pred rokom 863. Udalosť je teda dôležitá aj pre poznanie vývoja kristianizácie a jej etáp v slovanských stredoeurópskych krajinách. Strohá zmienka v spise *Conversio*, ktorá neuďáva ani presný rok, miesto ani patrocínium uvedenej stavby, zapríčinila medzi odborníkmi množstvo názorov a bohatú polemiku, ktorá sa prejavuje dodnes.²

Aj keď sa v minulosti vyskytli ojedinelé pochybnosti, či „Nitravu“ zo zmieneného spisu možno stotožniť s Nitrou, stav dnešných poznatkov z archeologických výskumov svedčí o výnimočnom, nadštandardnom postavení nitrianskej aglomerácie, husto osídlenej od praveku, ktorá má už v 6. – 8. storočí jednu z najväčších koncentrácií sídliskovej a výrobnjej štruktúry, čo potvrdzuje jej špecifické postavenie hospodársko – správneho centra v širších územných súvislostiach.³ Je rozhodne jedným z najvýznamnejších politických a kristianizačných centier včasnostredovekej strednej Európy.⁴ Kontinuálne sa v týchto dimenziách prirodzene vytvorilo niekedy začiatkom 8. stor. nadkmeňové ovládané územie, ktoré voláme Nitrianske kniežatstvo. Aj v porovnaní s inými dobovými sídliskovými útvarmi v bezprostrednom dunajskom regióne je jasné, že Nitra zohrávala kľúčovú úlohu už pred svojím začlenením do Veľkej Moravy. V tomto kontexte sa stotožnenie dnešnej Nitry s dobovou Nitravou všeobecne prijíma a taktiež sa nepochybuje o jej postavení samostatného nadkmeňového útvaru – kniežatstva. Otázny je rozsah tohoto kniežatstva, hlavne v období vlády Pribinu. Väčšina autorov vychádza najmä z pomocných archeologických nálezov, využívajú sa však príležitostne aj iné disciplíny, napr. ojkonymá.⁵ Rôznym spôsobom sa rieši najmä príslušnosť oblasti Devínskej brány a hradísk Devína a Bratislava do Nitrianska.⁶

¹ RATKOŠ, Peter. Pramene k dejinám Veľkej Moravy, Bratislava, 1964, s. 87; BARTOŇKOVÁ, Dagmar – VEČERKA, Radoslav (eds.). *Magnae Moraviae Fontes Historici III. Diplomata. Epistolae. Textus Historici Varii*. Edicio secunda, revisa et aucta. Prameny k dejinám Velké Moravy III. Listiny, listy, různé historické texty. Druhé, revidované a rozšírené vydání. Praha, 2011, s. 273.

² Názory odborníkov od konca 19. stor. až do nedávnej minulosti uvádza súhrnne: IVANIČ, Peter. Pribinov kostol v Nitre v zrkadle historiografie. In *Konštantínove listy/Constantines letters*, 2008, roč. 1, s. 60-69.

³ HANULIAK, Milan. Štruktúra veľkomoravského hradského mesta Nitrava na základe pochovávaní. In JENČÍK, Peter – STANEKOVÁ, Zuzana (eds.). *Hradiská – svedkovia dávnych čias II*. Dolná Mariková, 2019, s. 76; PIETA, Karol – RUTTKAY, Matej. Centrá Veľkej Moravy a ich prezentácia. Nitra a Bojná. In PETRÁŠOVÁ, Silvia (ed.) *Monumentorum tutela/Ochrana pamiatok* 29. Bratislava, 2018, s. 24-25.

⁴ BEDNÁR, Peter. Nitra v časoch pôsobenia sv. Konštantína – Cyrila a sv. Metoda. In PANIS, Branislav – RUTTKAY, Matej – TURČAN, Vladimír (eds.). *Bratia, ktorí menili svet – Konštantín a Metod*. Bratislava, 2012, s. 145.

⁵ KÖNIG, Tomáš. The Great Moravian territory of Nitra. Cultural manifestations, territorial scope and the ethnic and social-political of its population. In *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, 2017, vol. 5, n. 2, s. 19-21. Predpokladaný územný rozsah udáva na mape na s. 22.

⁶ Väčšina autorov ich radí do sféry moravského kniežatstva, sú však aj názory, že šlo o kľúčové obranné pevnosti na hranici Nitrianska. VAVÁK, Július. Včasnostredoveké hrady na juhozápade malých Karpát. Ich vznik, význam a úloha. In JENČÍK, Peter – STRUHÁR, Vítazoslav (eds.). *Hradiská – svedkovia dávnych čias I*. Dolná Mariková, 2015, s. 119.

Význam Nitry ako dôležitého centra pretrvával aj po začlenení nitrianskeho územia do Veľkej Moravy – Nitra bola miestom údelného kniežatstva, sídlil tu Svätopluk a skutočnosť, že pápež Ján VIII. vysvätil roku 880 Wichinga za biskupa „svätej cirkvi nitrianskej“ svedčí jednoznačne o jej významnom postavení, ktoré musela vykazovať už dávnejšie. Je nepredstaviteľné, aby nové biskupstvo (nitrianske) nebolo územne totožné s rozsahom už existujúceho správneho útvaru – kniežatstva.⁷ Svoje postavenie si Nitra kontinuálne udržala aj v ranouhorskom štáte. Stala sa sídlom Gejzovho brata Michala a od roku 1048 údelným kniežatstvom jeho rodinnej línie. Línia nitrianskych Arpádovcov sa nakoniec presadila aj na kráľovskom poste, pričom Nitra istý čas bola tretinou kráľovstva – „tercia pars regni“, ktorého kniežatá boli vážnymi kandidátmi trónu⁸. Uvedené okolnosti dosvedčujú tradíciu Nitry ako vládneho centra niekdajšieho Pribinovho domínia a pretrvávanie jej významu aj v nasledujúcich storočiach. Po zániku arpádovského nitrianskeho kniežatstva medzi rokmi 1108–1109⁹ síce sa jej administratívne postavenie zmenšilo, ale obnovením biskupstva okolo rokov 1109–1100 sa Nitra stala dôležitým strediskom cirkevnej správy.¹⁰ Povedomie prvého kostola, vysväteného kniežaťu Pribinovi, však upadlo na dlhé obdobia do zabudnutia.

Postava Pribinu tiež vyvoláva viaceré otázky, najmä čo sa týka jeho postavenia pred vyhnaním moravským Mojmírom. Bol suverénnym kniežaťom, alebo kmeňovým náčelníkom, či veľmožom, podriadeným Mojmírovi? V tomto zmysle vyjadrili isté pochybnosti už viacerí autori. Príčinu zavdala formulácia z *Conversia*: „... akýsi Pribina vyhnaný Mojmírom, kniežaťom Moravanov“,¹¹ ktorú niektorí považujú za bežné označenie trestu vyhnanstva, aký sa udeľoval nižšie postaveným veľmožom a teda považujú Pribinu za podriadeného Mojmírovi.¹² Naproti tomu väčšina autorov o nezávislom postavení Pribinu nepochybuje.¹³ Napokon aj skutočnosť, že kostol konsekroval vysoký cirkevný hodnostár – arcibiskup, svedčí nepriamo o elitnom postavení Pribinu. Nemecký medievalista Tönsmeier, ktorý sa zaoberal genealogickými vzťahmi v priestore Bavorska, Panónie a Nitrianska, dospel k názoru, že Pribinov rod bol viacerými väzbami spríbuznený s bavorskými Wilhelmovcami, ale i inými šľachtickými rodinami¹⁴ a Pribinovo suverénne postavenie v Nitriansku považuje za samozrejmé.

⁷ KÖNIG, The Great Moravian territory of Nitra, s. 11.

⁸ PIETA – RUTTKAY, Centrá Veľkej Moravy a ich prezentácia, s. 29.

⁹ STEINHÜBEL, Ján. The Nitrian Principality: The Beginning of Medieval Slovakia, 2020, s. 525.

¹⁰ Biskupstvo bolo obnovené pravdepodobne jednoduchým prechodom z prepošstva. JUDÁK, Viliam. Dejiny Nitrianskeho biskupstva. In JUDÁK, Viliam – BEDNÁR, Peter – MEDVECKÝ Jozef (eds.). Kolíska kresťanstva na Slovensku. Nitriansky hrad a Katedrála sv. Emerána v premenách času. Nitra, 2011, s. 24

¹¹ RATKOŠ, Pramene k dejinám Veľkej Moravy, s. 86; BARTOŇKOVÁ, Dagmar – VEČERKA, Radoslav (eds.). Magnae Moraviae Fontes Historici III, 2011, s. 273.

¹² HARVÁT Matej. Úteky, vyhnanci a renegáti na moravsko-bavorskom pohraničí v 9. storočí. In Forum Historiae, 2019, roč. 3, č. 2, s. 48-49. Zhŕňa i podobné názory starších historikov.

¹³ Naposledy STEINHÜBEL, The Nitrian Principality: The Beginning of Medieval Slovakia, s. 111.

¹⁴ TÖNSMEYER, Hans, Dieter. In castro Chezilonisnoviter Mosapurc vocato. In Koceľ a Blatnohrad. Marianka, 2013, s. 25-65 (slovenský preklad) a 66-115 (nemecký originál). S ohľadom na nepresný preklad odporúčame sledovať nemeckú pôvodinu.

Väčšinu historikov prekvapilo, prečo Pribina nechal postaviť v Nitre kostol, keď bol sám pohan – vychádzali pritom zo zmienky z *Conversia*, že Pribinu krsťili až po jeho úteku v dnešnom rakúskom Traismaueri.¹⁵ Niektorí historici sa domnievali, že v Nitre bola silná nemecká kupecká kolónia, pre ktorú bol kostol určený, alebo, že kostol staval knieža pre svoju nemeckú manželku, resp. snúbenku.¹⁶ M. Illáš sa dokonca domnieva, že Pribina sa pred sobášom musel ako katechumen pripravovať na krst a stavba kostola bola podmienkou, ktorú Pribina dostal.¹⁷ Viaceré indície však vedú k presvedčeniu, že Pribina kresťanom už bol, mohol byť však pokrstený liturgicky neplatne. Vzhľadom na záznamy synody na Dunaji z r. 796, pojednávajúcej veľmi podrobne o spôsoboch udeľovania krstu rôznymi misionármi a na tejto závislosti o jeho platnosti, Pribina mohol byť formálne neplatne pokrstený a preto sa jeho krst opakoval v Traismaueri. Taktiež mohol byť pokrstený niektorou sektou, ktoré dlho pôsobili na území Panónie,¹⁸ čo by tiež jeho krst kánonicky spochybňovalo. Nemecký bádateľ Tönsmeier je dokonca presvedčený, že Pribina kresťanom bol a údaj o jeho krste po úteku z Nitry v *Conversio* je účelovo zavádzajúci, aby franský klérus mohol lepšie poukázať na svoje zásluhy.¹⁹

Nie je jasné ani patrocínium Pribinovej stavby. Zasvätenie sv. Emeránovi je známe až z neskoršieho obdobia, objavuje sa v Maurovej *Legende o živote sv. Svorada a Benedikta* zo 60. rokov 11. stor.,²⁰ resp. v Zoborských listinách je už uvedené aj spoločné patrocínium sv. Emeráma, Andreja (Svorada) a Benedikta.²¹ Emerám bol regensburský svätec a je otázka, či ide o pôvodné svätenie okolo roku 828, alebo o neskoršiu zmenu. Patrocíniá všeobecne vykazujú stabilitu, takže by sa dalo usudzovať o jeho pôvodnosti. Isté pochybnosti však vyvoláva skutočnosť, že stavbu svätzil salzburský arcibiskup, či by teda skôr nepreferoval svätcov vlastnej diecézy. Navyše Regensburg nemal v tejto oblasti sféru svojho pôsobenia, aj keď niektorí autori uvažujú jeho vplyv v Nitre práve na základe

¹⁵ RATKOŠ, Pramene k dejinám Veľkej Moravy, s. 86; BARTOŇKOVÁ, Dagmar - VEČERKA, Radoslav (eds.). *Magnae Moraviae Fontes Historici III*, 2011, s. 273.

¹⁶ STEINHÜBEL, Ján. *Nitrianske kniežatstvo: Počiatky stredovekého Slovenska*. 2. prepracované vydanie. Bratislava, 2016, s. 127-128.

¹⁷ ILLÁŠ, Martin. Niekoľko úvah o Pribinovi, Mojžírovcoch a Veľkej Morave (príspevok k diskusi o včasnostredovekých dejinách Moravy a západného Slovenska). In *Moravský historický sborník. Ročenka Moravského národného kongresu 2011-2016*. Brno, 2017, s. 196.

¹⁸ ILLÁŠ, Niekoľko úvah o Pribinovi, Mojžírovcoch a Veľkej Morave (príspevok k diskusi o včasnostredovekých dejinách Moravy a západného Slovenska), s. 202. V Panónii mali silné zastúpenie napr. ariáni, ktorí mohli svoje aktivity preniesť aj severne nad Dunaj. K arianizmu v Panónii: KOLNÍK, Titus. *Počiatky kresťanstva v strednom Podunajsku vo svetle historických a archeologických prameňov*. In PANIS, Branislav – RUTTKAY, Matej – TURČAN, Vladimír (eds.) *Bratia, ktorí menili svet – Konštantín a Metod*. Bratislava, 2012, najmä s. 16-19.

¹⁹ TÖNSMEIER, *In castro Chezilonisnoviter Mosapurc vocato*, s. 60.

²⁰ BEDNÁR, Peter – POLÁKOVÁ, Zuzana – ŠIMKOVIC, Michal. *Kostol sv. Emeráma na Nitrianskom hrade v 9.-13.storočí*. In *Ranostredoveká sakrálna architektúra Nitrianskeho kraja*, Nitra, 2011, s. 75.

²¹ JUDÁK, Viliam. *Prví svätí stredovekého Uhorska*. In *Pamiatky a múzeá. Revue pre kultúrne dedičstvo*, 1999, roč. 28, č. 2, s. 11.

automatického prenesenie emerámskeho patrocínia späť na Pribinov chrám.²² S ohľadom na neskoršiu Pribinovu stavebnú aktivitu v Panónii, by sme mohli uvažovať, či nitriansky kostol nebol zasvätený Panne Márii – ako bol prvý kostol, ktorý Pribina postavil vo svojom sídle v Blatnohrade roku 850.²³ Na uvedené otázky už presné odpovede nedostaneme, principiálne však za istých okolností môžeme svätoemerámske patrocínium považovať za pravdepodobne pôvodné.

V *Conversio* nie je uvedený presný rok, kedy ku konsekrácii Pribinovho kostola došlo. Adalram bol salzburský arcibiskup v období 821-836, čo udáva hraničné limity. V minulosti sa vyskytlo viacero názorov na datovanie tejto vysviacky, dnes sa väčšina odborníkov zhoduje, že sa tak udialo roku 828, keď Adalram sprevádzal východofranského kráľa Ľudovíta Nemca na výprave proti Bulharom.²⁴ To by súčasne vysvetľovalo aj ďalšiu polemiku, prečo Pribinov kostol svätzil salzburský arcibiskup, keď na základe postupných dohôd o delení misijného územia medzi Salzburgom a Pasovom, územie severne nad Dunajom pripadlo pasovskej diecéze. Potvrdenie tohoto delenia sa totiž na základe výnosu Ľudovíta Nemca datuje až do roku 829,²⁵ teda k uvedenej akcii by došlo ešte pred definitívnym rozdelením územných kompetencií. Treba však hneď poznamenať, že spomenutý výnos sa všeobecne považuje za mladšie „falzum“.²⁶ To sa však týka doby vyhotovenia záznamu a nie je vylúčené, že opisuje starší reálny zdroj. Každopádne bol bavorský klérus dominantným misijným činiteľom v širokej oblasti od Panónie po slovanské kraje nad Dunajom (teda Moravu i Nitriansko) a to od víťazných vojen proti Avarom z konca 8. stor. Aquilejský patriarchát, ktorý predtým v Panónii vykonával misijnú činnosť, dostal ako hranicu svojho pôsobenia riekou Drávu, čo potvrdil už roku 811 Karol Veľký.²⁷ Treba však poznamenať, že pasovská diecéza po vzniku Veľkej Moravy tu nemohla vykonávať úplnú cirkevnú jurisdikciu, keďže veľkomoravské domínium bolo síce na východofranskej ríši závislé, ale de facto do nej nepatrilo a nebolo úplne podriadené jej kráľom.²⁸ Viacerí autori ale predpokladajú, že v Nitre mohol byť pasovským biskupstvom zriadení archipresbyteriát.²⁹

²² KARDASH, Ostap. An attempt of delineation of the eastern missionary route of the clergy of Passau on the lands of the Post – Avar Danube region during the first half of the 9th century. In *Konštantínove listy/Constantines letters*, 2020, vol. 13, is. 2, s. 4.

²³ RATKOŠ, Pramene k dejinám Veľkej Moravy, s. 87; BARTONKOVÁ, Dagmar – VEČERKA, Radoslav (eds.). *Magnae Moraviae Fontes Historici III*, 2011, s. 274.

²⁴ Naposledy IVANIČ, Peter. Christianization of the Territory of today's Moravia and Slovakia before 828. In *Bogoslovni vestnik/Theological quarterly*, 2020, vol. 80, no. 3, s. 660.

²⁵ RATKOŠ, Pramene k dejinám Veľkej Moravy, s. 15; BARTONKOVÁ, Dagmar – VEČERKA, Radoslav (eds.). *Magnae Moraviae Fontes Historici III*, 2011, s. 93-96.

²⁶ ILLÁŠ, Niekoľko úvah o Pribinovi, Mojmirovcoch a Veľkej Morave (príspevok k diskusii o včasnostredovekých dejinách Moravy a západného Slovenska), s. 192-193.

²⁷ KOŽIAK, Rastislav. Christianizácia Avarov a Slovanov na strednom Dunaji – príbeh svätcov-misionárov. Svätá vojna, alebo kultúrny šok? In KOŽIAK, Rastislav – NEMEŠ, Jaroslav (eds.). *Svätec a jeho funkcia v spoločnosti I*. Bratislava, 2006, s. 133. Uvedené delenie však nezohľadňovalo dávnejšiu jurisdikciu Ríma nad zaniknutými panónskymi diecézami.

²⁸ KARDASH, An attempt of delineation of the eastern missionary route of the clergy of Passau on the lands of the Post – Avar Danube region during the first half of the 9th century, s. 12.

²⁹ Napr. JUDÁK, Dejiny Nitrianskeho biskupstva, s. 18.

Udalosť vysviacky Pribinovho kostola v Nitre ostala dlhé obdobie mimo záujmu kronikárov, zrejme z toho dôvodu, že v Uhorskom kráľovstve sa budovala hlavne tradícia arpádovskej dynastie a centralizovaná úcta svätcov (Štefan, Imrich, Ladislav, Alžbeta). Od 17. stor. dochádza k postupnému procesu národného sebauvedomia a to hlavne ako reakcia na tendencie nadhodnocovať význam a úlohu maďarského etnika v Uhorskom kráľovstve, ako výlučného dejinného hegemonu. Obranné spisy slovenských vzdelancov sa však ťažiskovo orientujú na oživovanie cyrilo – methodskej a svätoplukovskej tradície a postava Pribinu nedostáva temer žiaden priestor. Pritom prvé slovenské „apologetické“ texty popisujú Slovákov ako historických „Panóncov“, ³⁰ čo mohol byť dobrý dôvod väčšieho dôrazu na postavu Pribinu vzhľadom na jeho neskoršie postavenie panónskeho „kniežaťa“. ³¹ Pribinu iba okrajovo spomína napr. Samuel Timon v diele *Obraz dávneho Uhorska (Imago Antiquae Hungariae)* z roku 1733, ³² v 19. stor. ho spomínajú Šafárik, Záborský a Sasínek. Aj v 19. storočí sa však prehlbovala hlavne svätoplukovská tradícia a v cirkevnej oblasti cyrilo – methodský kult, ktorý vyvrcholil pri miléniových výročiach ich príchodu na Veľkú Moravu 1863 ³³ a ustanovenia Metoda za „arcibiskupa svätej cirkvi moravskej“ 1880. Pri tejto príležitosti vydal pápež Lev XIII. Encykliku *Grande munus*, čo našlo veľkú odozvu v slovenských kruhoch ³⁴ a uskutočnila sa i ďakovná púť do Ríma. ³⁵ V období silnejšieho maďarizačného útlaku bola táto udalosť pre slovenských dejateľov výrazným povzbudením z najvyššieho svetového centra katolicizmu. Je zaujímavé, že hoci celé 19. storočie bola Nitra symbolom dávnej slovenskej minulosti, spomínala sa len v súvislosti so Svätoplukom a pôsobením solúnskych bratov sv. Cyrila a Metoda. ³⁶ Pribinu a vysviacku jeho kostola mimo okruh slovenských

³⁰ TANDLICH, Tomáš. Význam Veľkej Moravy a misie svätých Cyrila a Metoda pri tvorbe koncepcie dejín slovenského národa v sedemnástom a osemnástom storočí. In LUKÁČOVÁ, Mária – HUSÁR, Martin – IVANIČ, Peter – HETÉNYI, Martin (eds.). Tradícia a prítomnosť misijného diela sv. Cyrila a Metoda. Nitra, 2013, s. 188 a inde. Slovenskí vzdelanci sa však mohli oprieť aj o dielo maďarského historika Štefana Salagya z rokov 1777-1786, ktorý vyzdvihol cyrilo – methodskú úlohu v šírení kresťanstva v Panónii. PODOLAN, Peter. Sv. Cyril a Metod v historiografii 1. polovice 19. storočia. In LUKÁČOVÁ, Mária – HUSÁR, Martin – IVANIČ, Peter – HETÉNYI, Martin (eds.). Tradícia a prítomnosť misijného diela sv. Cyrila a Metoda. Nitra, 2013, s. 199.

³¹ PODOLAN, Peter. Sv. Cyril a Metod v historiografii 1. polovice 19. storočia, s. 200.

³² TANDLICH, Tomáš. Význam Veľkej Moravy a misie svätých Cyrila a Metoda pri tvorbe koncepcie dejín slovenského národa v sedemnástom a osemnástom storočí, s. 191.

³³ MOLDA, Rastislav. Reflexia tisícročného príchodu Cyrila a Metoda v periodickej tlači slovenskej proveniencie. In LUKÁČOVÁ, Mária – HUSÁR, Martin – IVANIČ, Peter – HETÉNYI, Martin (eds.). Tradícia a prítomnosť misijného diela sv. Cyrila a Metoda. Nitra, 2013, s. 221-231.

³⁴ IVANIČ, Peter. Encyklika Grande Munus a jej odozva u slovenských katolíkov. In Konštantínove listy/Constantines letters, 2019, roč. 12, č. 2, s. 98-106.

³⁵ HETÉNYI, Martin – IVANIČ, Peter. Reflexia encykliky Grande Munus a ďakovnej púte Slovanov do Ríma v slovenských a českých katolíckych kruhoch v 19. storočí. In LETZ, Róbert – JUDÁK, Viliam. Cyrilometodská tradícia ako spájajúci fenomén. Nitra, 2020, s. 61-81.

³⁶ Dobré to dokumentuje text hymnickej piesne *Nitra, milá Nitra*, ktorý Pribinu vôbec nespomína. LEPÁČEK, Celestín, Alojz. Vojtech Šimko, spisovateľ Bernolákovej školy. Turčiansky sv. Martin, 1942, 121 s.

vzdelancov spomenul však v roku 1835 nitriansky biskup Jozef Vurum (biskupom 1827-38) a dokonca uviedol aj neskôr všeobecne prijatý dátum konsekrácie na rok 828.³⁷

Po vzniku prvej ČSR v roku 1918 sa prvé dve dekády rozvíjala opäť temer výlučne problematika cyrilo – metodská, ktorá, ako špecifická súčasť veľkomoravskej tradície, bola pre nový štát prijateľná v kultúrnom, národnom i náboženskom zmysle, nakoľko zapadala do rámca spoločného štátu Čechov a Slovákov – podľa vtedajšej ideológie „Čechoslovákov“.³⁸ Postava Pribinu začína nadobúdať väčší priestor v súvislosti s blížiacim sa výročím posviacky jeho kostola v Nitre.³⁹ V danej dobe vládlo presvedčenie, že historická konsekrácia biskupom Adalramom sa uskutočnila v roku 830 a preto aj „Pribinove oslavy“ boli pôvodne plánované na rok 1930, z dôvodu lepšej prípravy sa však presunuli na rok 1933.⁴⁰ Za pozostatok Pribinovho kostola sa všeobecne považoval apsidálny záver a návážna časť obvodového muriva dolného kostola nitrianskej katedrály, ktorý sa evidentne vyznačoval starším pôvodom, než ostatné súčasti tohoto sakrálneho komplexu. Archeologický výskum (Böhm – Měncel) však túto domnienku nepotvrdil (datoval objekt až do 13. stor.),⁴¹ čo bolo istým sklamaním. Niektorí cirkevní historici ho však aj naďalej stotožňovali s Pribinovým chrámom.⁴² V silnejúcich napätiach slovenských strán s oficiálnou čechoslovakistickou propagandou sa Pribina postupne stával predmetom nielen svojbytnosti slovenského národa, ale aj autonomistických tendencií, čoho výsledkom bol aj nepredpokladaný priebeh hlavnej časti Pribinových slávností. V réžii československého štátu, ktorý prebral patronát nad oslavami, sa malo preferovať predovšetkým spoločné kresťanské dedičstvo a nerátalo sa s vystúpením politického lídra slovenských katolíkov a predsedu SSV Andreja Hlinku. Jeho vystúpenie si nakoniec vynútil dav (bol dokonca prvý z rečníkov), čím sa oproti spoločnému cyrilo-metodskému fenoménu demonštroval autonomistický charakter.⁴³ V období Slovenského

³⁷ BAGIN, Anton. Apoštolové Slovanů Cyril a Metoděj a Velká Morava. Praha, 1982, s. 43.

³⁸ LETZ, Róbert. Prejavy cyrilo-metodskej tradície a úcty na Slovensku počas prvej Československej republiky. In LETZ, Róbert – JUDÁK, Viliam. Cyrilometodská tradícia ako spájajúci fenomén. Nitra, 2020, s. 152-153.

³⁹ Prípravný výbor zvolal už 12. apríla 1930 nitriansky biskup Karol Kmeťko a zámer získal podporu mnohých osobností i štátnych inštitúcií. ARPÁŠ, Róbert. Prvky cyrilo-metodskej tradície ako súčasť Pribinovho odkazu? (Oslavy 1100 výročia kresťanstva v Československu). In Konštantínove listy/Constantines letters, 2017, roč. 10, č. 1, s. 234-235.

⁴⁰ ARPÁŠ, Prvky cyrilo-metodskej tradície ako súčasť Pribinovho odkazu? (Oslavy 1100 výročia kresťanstva v Československu), s. 234; ARPÁŠ, Róbert. Pribinove slávnosti ako pripomienka cirkevno – národnej veľkomoravskej tradície. In Historický časopis, 2017, roč. 65, č. 4, s. 657.

⁴¹ IVANIČ, Pribinov kostol v Nitre v zrkadle historiografie, s. 66; BEDNÁR – POLÁKOVÁ – ŠIMKOVIC, Kostol sv. Emeráma na Nitrianskom hrade v 9.-13. storočí, s. 69.

⁴² Napr. HODÁL, Juraj. Kostol Privivnov v Nitre v pravom svetle. Nitra, 1933, 185 s. Na dobových ilustráciách sa používala zväčša forma odvodená od malých románskych kostolov. Napr. frontispice knihy STANISLAV, Ján. Životy slovanských apoštolov Cyrila a Metoda. Panonsko – moravské legendy. Bratislava – Praha, 1934 od Martina Benku. Najnovšie si otázky ohľadne uvedenej stavebnej substancie kladie aj: PAŽICKÝ, Anton. The church of prince Pribina. In Acta patristica, 2013, vol. 4, is. 9, s. 83-101.

⁴³ LETZ, Róbert. Ústredné cyrilo-metodské slávnosti na Slovensku v rokoch 1919-1938 ako prejav cyrilo-metodskej úcty a tradície. In Slavica Slovaca, 2020, roč. 55, č. 3, s. 468. I keď uvedená

štátu niektorí literáti poukazovali na Pribinovu orientáciu na Východofranskú ríšu (a tým i na západnú kultúru),⁴⁴ čo vnieslo do problematiky politický pronemecký podtón a možno zapríčinilo, že po skončení vojny Pribina a aj udalosť konsekrácie prvého chrámu na našom území, boli až do neskorých 70ych rokov mimo hlavný záujem historikov.

Spomínaný tzv. „Pribinov kostol“ v nitrianskom katedrálnom komplexe je zvyškom východnej časti jednolodovej dispozície, uzavretej apsidou podkovovitého tvaru. Celkový charakter stavby je románsky, prevažnú časť stien tvorí tehlové murivo (tzv. plevovky), spodnú zónu kvádre, ktoré sú nepravidelne roztrúsené aj vo vyšších častiach. Sú tu použité aj sekundárne články, čo svedčí o existencii staršieho objektu v danom mieste. Tvaroslovné prvky tejto stavby sú kamenné a umožňujú uvažovať so vznikom v 1. tretine 13. stor. (bobuľové hlavice, rímsa, ...). Tým však nie je vyjasnené samotné datovanie vzniku tejto stavby, lebo rozdielnosť stavebného materiálu komplikuje úvahy a umožňuje viaceré interpretácie, ktoré pripúšťajú rozmedzie od konca 12. stor. do prvej tretiny 13. stor.⁴⁵ V súvislosti s prípravou „Pribinových slávností na rok 1933 došlo k celkovej obnove, ktorá sa počíta medzi významné metodické akcie pamiatkovej obnovy v predvojnovom období.⁴⁶ Stotožnenie s „Pribinovým kostolom“, je jednoznačne vyvrátené, avšak uvedený objekt nebol na danej lokalite najstaršiou stavbou. Už výskum z roku 1931 zistil, že jeho základy prekrývajú staršie hroby, čo indikovalo prítomnosť staršej stavby.⁴⁷ Najstaršie nadzemné murivo bolo identifikované v časti obvodového južného múru dolného kostola – stena doposiaľ opisovaného apsidálneho jednolodia je jeho pokračovaním. Dendrochronologická analýza stavebného dreva preukázala, že drevo bolo zoťaté v 1. tretine 10. stor., čo umožňuje túto najstaršiu zachovanú nadzemnú časť uvažovať od konca 1. tretiny 10. stor., najneskôr na začiatok 11. stor.⁴⁸

Vzhľadom na nepretržitú kontinuitu stavebnej činnosti v Nitre, ktorá zničila staršie situácie, je len ťažko rekonštruovať obraz o jej jednotlivých vývojových fázach. Na prelome 70ych a 80ych rokov 20. stor. sa v jej rozsahu predpokladalo asi 5-6 hradísk rôzneho účelu, pričom na dnešnom hradnom vrchu sa spomínalo strategicko – refugiálne hradisko. Kniežacie sídlo sa uvažovalo hlavne na

spontánna udalosť s Hlinkovým neplánovým prejavom sa stala najreflektovanejšou črtou slávností, ostatné podajatia týchto dní prebiehali v zásade v dohodnutom programe. ARPÁŠ, Pribinove slávnosti ako pripomienka cirkevno – národnej veľkomoravskej tradície, s. 655-674.

⁴⁴ OTČENÁŠOVÁ, Slávka. Cyrilo-metodská tradícia v československých a slovenských učebniciach dejepisu vydaných po roku 1918. In LUKÁČOVÁ, Mária – HUSÁR, Martin – IVANIČ, Peter – HETÉNYI, Martin (eds.). Tradícia a prítomnosť misijného diela sv. Cyrila a Metoda. Nitra, 2013, s. 262.

⁴⁵ SAMUEL, Marián – POMFYOVÁ, Bibiana – BURAN, Dušan. Nitra. Katedrálny Kostol sv. Emeráma, Svorada a Benedikta. In POMFYOVÁ, Bibiana et. al. (eds.). Stredoveký kostol. Historické a funkčné premeny architektúry. 1. zväzok. Bratislava, 2015, s. 501.

⁴⁶ BUDAY, Peter. Obnova „Pribinovho kostola“ na Nitrianskom hrade v rokoch 1931 až 1933. In Monument Revue, 2013, roč. 2, č. 1, s. 2-7.

⁴⁷ BEDNÁR – POLÁKOVÁ – ŠIMKOVIC, Kostol sv. Emeráma na Nitrianskom hrade v 9.-13.storočí, s. 69.

⁴⁸ BEDNÁR, Peter – RUTTKAY, Matej. Nitra. In KOUŘIL, Pavel (ed.). Velká Morava a počátky křesťanství. 2014, Brno, s. 232

menšom návrší v lokalite dnešného piaristického komplexu, ktoré poskytovalo pohodlnejší priestor pre osídlenie.⁴⁹ Iným kandidátom na umiestnenie kniežacieho hradiska bola lokalita Martinský vrch, kde sa pod základmi asanovaného románskeho kostola sv. Martina objavili zvyšky staršej sakrálnej stavby. Autor výskumu túto primárnu architektúru datoval do veľkomoravského obdobia a stotožnil ju so zmieneným Pribinovým kostolom.⁵⁰ Nález vzbudzoval počas desaťročí rôzne dilemy. Spôsobil to už sám autor, ktorý publikoval spočiatku rozdielne pôdorysné rekonštrukcie stavby, až ju definitívne ustálil ako jednolodie s rovným záverom, pričom loď mala z proporčného hľadiska značné predĺženie. Principiálne ide o schému, ktorá je vo veľkomoravskom staviteľstve hojne zastúpená a spája sa s franskými vplyvmi,⁵¹ prekvapivá bola len neobvyklá dĺžka lode. Nedávny odkryv celej situácie korigoval túto predstavu v prospech kratšej lode,⁵² čím sa kostol v podstate začleňuje do známych proporčných súvislostí s podobnými veľkomoravskými, ale aj ranostredovekými stavbami. Otázka datovania stavby do veľkomoravského obdobia však nie je uspokojivo doriešená. Spochybňované bývajú nálezové súvislosti mince, pomocou ktorej autor kostol datoval. Pochádzala z úst nebožtíka, ktorého hrob sa nachádzal pod mladšou oltárnou menzou, avšak tá stála nad zvyškom muriva staršej steny. Navyše samotné datovanie mince je nejednoznačné a okrem 9. stor. pripúšťa i 11.-12. stor.⁵³ Z uvedených, ale i ďalších dôvodov je veľkomoravské datovanie staršieho kostola na Martinskom vrchu otázne a najnovšie sa z korpusu veľkomoravskej architektúry vylučuje, i keď to neznamená konečný verdikt aj do budúcnosti.

Neskoršie výskumy postupne poskytli lepšie vedomosti o rozsahu dobového osídlenia a priniesli poznatky, že najvýznamnejšie miesto s najprepracovanejším obranným systémom sa nachádzalo na hradnom kopci s rozlohou 13 ha, čo umožňuje kniežacie sídlo situovať do terajšieho hradného areálu.⁵⁴ To nanovo otvorilo diskusiu o situovaní Pribinovho chrámu do priestoru Nitrianskeho hradu. Archeologický výskum je v tomto priestore mimoriadne obtiažny, nakoľko kontinuálna stavebná činnosť tu staršie situácie zničila tak, že ich stopy je potrebné pracne dešifrovať z minimálnych nálezových fragmentov. Niektoré takéto

⁴⁹ ŠÁŠKY, Ladislav. Kamenná krása našich miest. Bratislava, 1981, s. 13. Predpokladá tu kamennú budovu a opisuje hroby s bohatšou výbavou, vysekané do skaly. Za druhé centrálné hradisko považuje lokalitu Martinský vrch. Okrem toho popisuje ďalšie tri hradiská útočného, alebo remeselného charakteru.

⁵⁰ CHROPOVSKÝ, Bohuslav. Príspevok k problematike cirkevnej architektúry a počiatkoch kresťanstva na Slovensku. In Monumentorum tutela/Ochrana pamiatok 8. Bratislava, 1972, s. 194–195.

⁵¹ BOTEK, Andrej. Veľkomoravské kostoly na Slovensku a odraz ich tradície v neskoršom období. Bratislava, 2015, s. 58.

⁵² SAMUEL, Marián. Nitra, časť Chrenová, poloha Martinský vrch. Zaniknutý kostol sv. Martina. In POMFYOVÁ, Bibiana et. al. (eds.). Stredoveký kostol. Historické a funkčné premeny architektúry. 1. zväzok. Bratislava, 2015, s. 125.

⁵³ FUSEK, Gabriel – BEDNÁR, Peter. Die (vermutete) Kirche am Burgberg von Nitra. In PIPPAL, Martina – HEIKO, Daim (eds.). Frühmittelalterliche Wandmalereien aus Mähren und Slowakei. Architektonischer Kontext und herstellungstechnische Analyse. Monographien zur Frühgeschichte und Archäologie 12, Innsbruck, 2008, s. 33–36.

⁵⁴ HANULIAK, Štruktúra veľkomoravského hradského mesta Nitrava na základe pochovávaní, s. 76; BEDNÁR, Nitra v časoch pôsobenia sv. Konštantína – Cyrila a sv. Metoda, s. 148.

situácie umožňujú predpokladať v tomto priestore murovanú stavbu v 1. pol. 9. stor: Pod veľkomoravským valom I sa našli na dvoch miestach maltové zhluky (stavebný odpad a zvyšok po miešaní) a v samotnom vale sekundárne použitá stavebná suť. Malty vykazujú podobnosť s maltou fragmentu muriva zisteného v severovýchodnej časti paláca.⁵⁵ Na ich základe možno na vrchole hradného kopca uvažovať neznámu murovanú stavbu, ktorá s najväčšou pravdepodobnosťou bola kostolom, vzhľadom na datovanie stotožniteľným s hľadaným Pribinovým chrámom.⁵⁶ Archeologické nálezy umožňujú predpokladať ďalšiu stavebnú aktivitu aj v 2. pol. 9. stor.: zrejme došlo k prestavbe staršieho objektu za použitia kvádrikového muriva z bieleho litotamniového vápenca.⁵⁷ Veľké množstvo týchto kvádrov sa nachádza v zásype komorového valu z 11. stor. aj v murive neskorománskej časti kostola z prelomu 12./13. stor. Môžeme oprávnenne predpokladať, že ide o stavebné aktivity v súvislosti s konsekráciou Wichinga za nitrianskeho biskupa, keďže starší Pribinov chrám zrejme nevyhovoval novej reprezentačnej funkcii. Silná franská prítomnosť v Nitre by tak mohla byť vysvetlená kontinuitou už od čias Pribinu. Je otázne, či k tejto etape prislúchajú i fragmenty dvoch architektonických článkov, nájdených v sekundárnej polohe: jeden so zjednodušeným reliéfnym zdobením perlovcom, druhý s trojstrannou dekoráciou rustikalizujúcich akantových listov, jazykov, i ľudských hláv. Niektorí bádatelia ich považujú za výsledok karolínskeho vplyvu, resp. karolínskej periférnej dielne,⁵⁸ čo by mohlo svedčiť v prospech predpokladanej prestavby na biskupský chrám po roku 880. V prípade druhého článku sa niektorí autori prikláňajú skôr k jeho datovaniu na koniec 11. stor.⁵⁹

Ak prijmeme predpoklad, že Pribinov kostol, konsekrovaný arcibiskupom Adalramom okolo roku 828, stál na mieste terajšej katedrály na Nitrianskom hrade, stojíme pred otázkou tvarovej podoby tejto stavby. Z uvedených fragmentov o nej nevieme povedať nič určité. Zo skutočnosti dominantného vplyvu východofranského kléru v oblasti Pribinovho Nitrianska môžeme usudzovať, že stavbu realizovali franskí stavitelia, resp. podľa franských vzorov, a teda pôdorysne i tvaroslovne zodpovedala charakteristikám karolínskej architektúry. Možno spomenúť, že Pribina v novom pôsobisku v Panónii – Blatenskom domíniu, realizoval 19 kostolov (neskôr jeho syn Koceľ ďalších 12), pričom v prípade kostola sv. Hadriána máme výslovne doložené, že stavitel'ov mu poslal salzburský arcibiskup Liupram.⁶⁰ Analogicky môžeme usudzovať, že podobne dostal stavitel'ov aj na nitriansky chrám ak nie priamo od Adalrama, tak sprostredkovane

⁵⁵ BEDNÁR, Nitra v časoch pôsobenia sv. Konštantína – Cyrila a sv. Metoda, s. 148-149; BEDNÁR – RUTKAY, Nitra, s. 231.

⁵⁶ ŠALKOVSKÝ, Peter. K územným zoskupeniam slovanských hradov vo včasnem stredoveku. In JENČÍK, Peter – STANEKOVÁ, Zuzana (eds.). Hradiská - svedkovia dávnych čias II. Dolná Mariková, 2019, s. 231.

⁵⁷ BEDNÁR, Nitra v časoch pôsobenia sv. Konštantína – Cyrila a sv. Metoda, s. 149; BEDNÁR – RUTKAY, Nitra, s. 242.

⁵⁸ BEDNÁR, Nitra v časoch pôsobenia sv. Konštantína – Cyrila a sv. Metoda, s. 149.

⁵⁹ SAMUEL – POMFYOVÁ – BURAN, Nitra. Katedrálny Kostol sv. Emeráma, Svorada a Benedikta, s. 498.

⁶⁰ RATKOŠ, Pramene k dejinám Veľkej Moravy, s. 88; BARTOŇKOVÁ, Dagmar – VEČERKA, Radoslav (eds.). *Magnae Moraviae Fontes Historici III*, 2011, s. 275.

cez kontakty s franským klérom. Pribinov kostol v Nitre teda s najväčšou pravdepodobnosťou reagoval na karolínske vzory. Z neskoršieho korpusu veľkomoravskej sakrálnej architektúry sa všeobecne usudzuje o franských, dalmátskych a ojedinelo i byzantských vplyvoch.⁶¹ V poslednom čase sa vyskytujú názory, ktoré na základe komparácií predpokladajú na Veľkej Morave dominanciu franského vplyvu, pričom poukazujú, že ho možno vidieť aj na mnohých prejavoch, prisudzovaných ostatným provenienciám.⁶² Výraznejší franský vplyv v Nitre môže dokladať i kláštor sv. Hypolita, spomínaný v súvislosti so Svätoplukom napr. v Kozmovej *Kronike českej* (prelom 11. – 12. stor.). Preto sa často uvádza jeho vznik do veľkomoravského obdobia s predpokladanou väzbou na kláštor v rakúskom Sankt Pöltene, aj s ohľadom na osobu nitrianskeho biskupa Wichinga.⁶³ Stredoveký benediktínsky kláštor sa spomína v tzv. Zoborských listinách k rokom 1111 a 1113, pričom vzhľadom na Maurovu legendu o pustovníkovi Andrejovi – Svoradovi, musel existovať už okolo polovice 11. stor. Novšie stavebné aktivity v 18. – 20. stor. (kamaldulský kláštor, liečebný ústav) zničili a zrejme úplne prekryli zvyšky nielen stredovekého kláštora, ale aj možné veľkomoravské relikty. Najstaršie datovateľné fragmenty (keramické črepy) umožňujú predpokladať osídlenie pred 11. stor., ale bez bližšieho určenia.⁶⁴

Za najpravdepodobnejšiu podobu by sme mohli hypoteticky predpokladať jednoduché jednolodie s rovným záverom, avšak keďže išlo o „pilotnú“ stavbu pre knieža, mohlo ísť aj o reprezentačnejšiu podobu, napríklad trojlodie. V tejto súvislosti niektorí autori poukazujú na tzv. reliéf „donátora“, kamenosochársky fragment postavy, sediacej na budove kostola, ktorý bol sekundárne použitý v murive nitrianskej katedrály. Umelecko – historické analýzy zaraďujú samotný reliéf do 12.-13. stor.⁶⁵ Torzo postavy sedí na budove, na ktorej môžeme rozoznať rotundovitý vežovitý záver a pozdĺžnu loď. Je samozrejmé, že nejde o presné zobrazenie reálnej architektúry, ale o silnú štylizáciu. Tá však môže vychádzať z konkrétnej stojacej stavby, ktorú by mohol byť kostol na Nitrianskom hrade v podobe jeho prestavby z 11. stor. M. Slivka uvažoval, že centrálny záver môže byť dokonca veľkomoravskou rotundou.⁶⁶ V tejto súvislosti sa však vynára

⁶¹ Súhrnne BOTEK, Veľkomoravské kostoly na Slovensku a odraz ich tradície v neskoršom období, s. 58-60.

⁶² ILLÁŠ, Martin: Vzťah veľkomoravských kostolov ku karolínskej architektúre z hľadiska stavebnej techniky. In *Musaica archaeologica*, 2020, roč. 5, č. 2, s. 113-157; ILLÁŠ, Martin: Niektoré stavebno-technické a výtvarné detaily zachovaných predrománskych kostolov v Čechách a na Slovensku v kontexte karolínskej architektúry. In HALÁSZOVÁ, Ingrid – MEGYEŠI, Peter (eds.). *Príbehy pamiatok a obrazov : Zborník príspevkov k sedemdesiatinám Ivana Gajdicha*. 1. vydanie. Trnava, 2018, s. 135-175.

⁶³ HOLÍČKOVÁ, Zuzana. 12 storočí zoborského kláštora. In LETZ, Róbert – JUDÁK, Viliam (eds.). *Cyrlometodská tradícia ako spájajúci fenomén*. Nitra, 2020, s. 294-295.

⁶⁴ SAMUEL Marián. Nitra, vrch Zobor. Zaniknutý benediktínsky kláštor sv. Hypolita. In POMFYOVÁ, Bibiana et. al. (eds.). *Stredoveký kostol. Historické a funkčné premeny architektúry*. 1. zväzok. Bratislava, 2015, s. 135-136.

⁶⁵ ORIŠKO, Štefan. K počiatkom románskeho kamenosochárstva na Slovensku (Najstaršie pamiatky, problémy výskumu). In *ARS*, 2002, roč.35, č. 1-3, s. 24.

⁶⁶ SLIVKA, Michal. Na okraji príspevku o centrálnych stavbách. In *Pamiatky a príroda*, 1986, roč. 15, č. 5, s. 138-139.

otázka, či má ísť o zvyšok Pribinovho, alebo Wichingovho chrámu. Ako sme spomínali vyššie, odborníci predpokladajú, že Pribinova stavba bola výrazne prestavaná po zriadení nitrianskeho biskupstva r. 880. Hypoteticky možno pripustiť, že Pribinov kostol bola centrála – zodpovedalo by to význame centrálnych stavieb v spojitosti s panovníckou symbolikou, odrážajúcou i vplyv cisárskej kaplnky Panny Márie v Aachene.⁶⁷ Wichingov biskupský chrám iste nebol centrálou, ale pozdĺžnou, možno trojloďou stavbou. Teoreticky sa mohol napojiť na Pribinovu rotundu, avšak z predošlého vieme, že došlo k ďalšej prestavbe, jednak koncom 10. – začiatkom 11. stor., jednak aj po obnovení nitrianskeho biskupstva v 12. stor. Z uvedených úvah – ak pripustíme štylizovanú realnosť zobrazenia – teda nie je zrejmé, akú podobu nitrianskeho chrámu daný artefakt znázorňuje, dokonca, či vôbec znázorňuje nitrianske reálie, i keď je to vysoko pravdepodobné. Nakoniec tvarová skladba rotundy a pozdĺžnej časti na plastike môže byť aj nepresným znázornením chrámu s apsidou, nad ktorou by bola veža. Uvedený artefakt je teda dobrým materiálom na úvahy o možnej podobe nitrianskej katedrály, necháva však priestor mnohým alternatívnym záverom.

Záver

Vďaka tendenčnému dielu bavorského kléru – *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* (O obrátení Bavorov a Korutáncov), ktorým reagovali na ustanovenie Metoda za arcibiskupa a dokazovali svoje zásluhy na pokresťančovaní najmä slovanského obyvateľstva, vieme, že v Pribinovom sídle *Nitrave* salzburský arcibiskup Adalram vysvätil asi roku 828 kostol. Tento najstarší písomne známy kostol z prostredia východnej časti strednej Európy sa viaže na územie Slovenska – a jeho symbolické hlavné mesto – Nitru. Pribinov kostol na Nitrianskom hrade a udalosti súvisiace s jeho konsekráciou dodnes vyvolávajú radu otázok, ktorých zodpovedanie nie je jednoduché. Chýbajúce priame historické údaje je teda nutné dopĺňať výsledkami príbuzných vedných odborov (najmä archeológie) a inými komparáciami. Práve archeologické nálezy posledných desaťročí jednoznačne preukázali mimoriadne postavenie Nitry ako centrálného sídelného útvaru už z predveľkomoravskej éry. Aj jej neskorší význam v období Veľkej Moravy i v ranom uhorskom štáte svedčí o jej dávnom kniežacom stredisku. Aj keď o Pribinovi máme správy iba z jeho panónskeho pobytu, bol samostatným vladykom a podľa historicko – genealogických štúdií bol zrejme spríbuznený s poprednými bavorskými šľachticmi. O to viac prekvapuje jeho zaznamenaný krst v rakúskom Treismaueri až po vyhnaní z Nitry Mojmirom. Je možné, že bol krstený neplatne „neučenými klerikmi“, o ktorých pojednáva synoda na Dunaji z roku 796, alebo niektorou panónskou sektou. Udalosť vysviacky i jeho osoba sa dostala do hlavnej pozornosti najmä s tzv. Pribinovými slávnosťami roku 1933, kedy sa za zmienený kostol považovala východná časť dolného kostola nitrianskej katedrály. Archeologický výskum však túto stavbu datoval do začiatku 13.

⁶⁷ BOTEK, Andrej: Veľkomoravská sakrálna architektúra Slovenska v pohľade kristianizačného vývoja. In PETRÁŠOVÁ, Silvia (eds.). Monumentorum tutela/Ochrana pamiatok 29. Bratislava, 2018, s. 71; ILLÁŠ, Martin. Štyri predrománske rotundy. In Moravský historický sborník. Ročenka Moravského národného kongresu 2006-2011. Brno, 2011, s. 647.

stor. Hustá štruktúra zástavby hradného areálu s jeho sakrálnym komplexom zničila staršie situácie a zdalo sa nemožné priniesť viacero poznatkov. Pozornosť odborníkov sa obrátila na archeologicky zistený kostol na Martinskom vrchu, ktorého datovanie do Veľkej Moravy nie je možné podprieť dostatočnými dôkazmi. Najnovšie podrobné archeologické nálezy odokryli niekoľko maltových fragmentov i stavebných deštrukcií, ktoré umožňujú predpokladať na hradnom vrchu neznámu sakrálnu stavbu z 1. polovice 9. stor. a jej prestavbu v 2. polovici 9. stor. S najväčšou pravdepodobnosťou sa tým podarilo lokalizovať Pribinov kostol v priestore dnešnej katedrály. O jeho tvarovej a hmotovej podobe sa nedá tvrdiť nič určité. Isté indície by mohol poskytnúť objavený kamenný fragment cca z 12. – 13. stor. postavy sediacej na budove kostola. Nie je však preukázané, či zmienená plastika zobrazuje nitrianske reálie, akú má výpovednú hodnotu miera štylizácie a či vôbec v zobrazenej hmote môže byť integrovaná stavba z 9. stor. Napriek opísaným nejasnostiam má pre naše dejiny udalosť konsekrácie veľký význam a Slovensko tým získalo prvenstvo pri kristianizácii západných Slovanov.

Zoznam použitých prameňov a literatúry:

Publikované pramene:

- BARTONČKOVÁ, Dagmar - VEČERKA, Radoslav (eds.). *Magnae Moraviae Fontes Historici III. Diplomata. Epistolae. Textus Historici Varii. Edicio secunda, revisa et aucta.* Prameny k dejinám Veľkej Moravy III. Listiny, listy, různé historické texty. Druhé, revidované a rozšírené vydání. Praha, 2011.
- RATKOŠ, Peter. *Pramene k dejinám Veľkej Moravy.* Bratislava, 1964.
- STANISLAV, Ján. *Životy slovanských apoštolov Cyrila a Metoda. Panonsko – moravské legendy.* Bratislava – Praha, 1934.

Monografie a zborníky ako celok:

- BAGIN, Anton. *Apoštolové Slovanů Cyril a Metoděj a Velká Morava.* Praha, 1982.
- BOTEK, Andrej. *Veľkomoravské kostoly na Slovensku a odraz ich tradície v neskoršom období.* Bratislava, 2015.
- HODÁL, Juraj. *Kostol Privinov v Nitre v pravom svetle.* Nitra, 1933.
- LEPÁČEK, Celestín, Alojz. *Vojtech Šimko, spisovateľ Bernolákovej školy.* Turčiansky sv. Martin, 1942.
- STEINHÜBEL, Ján. *Nitrianske kniežatstvo: Počiatky stredovekého Slovenska. 2. prepracované vydanie.* Bratislava, 2016.
- STEINHÜBEL, Ján. *The Nitrian Principality: The Beginning of Mediaval Slovakia.* Leiden, 2020.
- ŠÁŠKY, Ladislav. *Kamenná krása našich miest.* Bratislava, 1981.

Štúdie a články v časopisoch a zborníkoch, kapitoly v kolektívnych monografiách:

- ARPÁŠ, Róbert. *Prvky cyrilo-metodskej tradície ako súčasť Pribinovho odkazu? (Oslavy 1100 výročia kresťanstva v Československu).* In *Konštantínove listy / Constantines letters*, 2017, roč. 10, č. 1, s. 232-240.
- ARPÁŠ, Róbert. *Pribinove slávnosti ako pripomienka cirkevno – národnej veľkomoravskej tradície.* In *Historický časopis*, 2017, roč.65, č. 4, s. 655-674.

- BEDNÁR, Peter. Nitra v časoch pôsobenia sv. Konštantína – Cyrila a sv. Metoda. In PANIS, Branislav – RUTTKAY, Matej – TURČAN, Vladimír (eds.) *Bratia, ktorí menili svet – Konštantín a Metod*. Bratislava, 2012, s. 145-156.
- BEDNÁR, Peter – POLÁKOVÁ, Zuzana – ŠIMKOVIC, Michal. Kostol sv. Emeráma na Nitrianskom hrade v 9.-13.storočí. In *Ranostredoveká sakrálna architektúra Nitrianskeho kraja*, Nitra, 2011, s. 69-88.
- BEDNÁR, Peter – RUTTKAY, Matej. Nitra. In KOUŘIL, Pavel a kol. (eds.) *Velká Morava a počátky křesťanství*. Brno, 2014, s. 229-234.
- BOTEK, Andrej. Veľkomoravská sakrálna architektúra Slovenska v pohľade kristianizačného vývoja. In PETRÁŠOVÁ, Silvia (eds.) *Monumentorum tutela/Ochrana pamiatok* 29. Bratislava, 2018, s. 58-84.
- BUDAY, Peter. Obnova „Pribinovho kostola“ na Nitrianskom hrade v rokoch 1931 až 1933. In *Monument Revue*, 2013, roč. 2, č. 1, s. 2-7.
- FUSEK, Gabriel – BEDNÁR, Peter. Die (vermutete) Kirche am Burgberg von Nitra. In PIPPAL, Martina – HEIKO, Daim (eds.) *Frühmittelalterliche Wandmalereien aus Mähren und Slowakei. Architektonischer Kontext und herstellungstechnische Analyse. Monographien zur Frühgeschichte und Archäologie* 12, Innsbruck, 2008, s. 31-45.
- HANULIAK, Milan. Štruktúra veľkomoravského hradského mesta Nitrava na základe pochovávaní. In JENČÍK, Peter – STANEKOVÁ, Zuzana (eds.) *Hradiská – svedkovia dávnych čias II*. Dolná Mariková, 2019, s. 75-89.
- HARVÁTH, Matej. Úteky, vyhnanci a renegáti na moravsko-bavorskom pohraničí v 9. storočí. In *Forum Historiae*, 2019, roč. 19, č. 2, s. 40-58.
- HETÉNYI, Martin – IVANIČ, Peter. Reflexia encykliky *Grande Munus* a ďakovnej púte Slovanov do Ríma v slovenských a českých katolíckych kruhoch v 19. storčí. In LETZ, Róbert – JUDÁK, Viliam. *Cyrlometodská tradícia ako spájajúci fenomén*. Nitra, 2020, s. 61-81.
- HOLIČKOVÁ, Zuzana. 12 storočí zoborského kláštora. In LETZ, Róbert – JUDÁK, Viliam (eds.) *Cyrlometodská tradícia ako spájajúci fenomén*. Nitra, 2020, s. 293-306.
- CHROPOVSKÝ, Bohuslav. Príspevok k problematike cirkevnej architektúry a počiatkoch kresťanstva na Slovensku. In *Monumentorum tutela/Ochrana pamiatok* 8. Bratislava, 1972, s. 173-208.
- ILLÁŠ, Martin. Štyri predrománske rotundy. In *Moravský historický sborník. Ročenka Moravského národného kongresu 2006-2011*. Brno, 2011, s. 644-693.
- ILLÁŠ, Martin. Niekoľko úvah o Pribinovi, Mojmirovcoch a Veľkej Morave (príspevok k diskusii o včasnostredovekých dejinách Moravy a západného Slovenska). In *Moravský historický sborník. Ročenka Moravského národného kongresu 2011-2016*. Brno, 2017, s. 179-247.
- ILLÁŠ, Martin. Niektoré stavebno-technické a výtvarné detaily zachovaných predrománskych kostolov v Čechách a na Slovensku v kontexte karolínskej architektúry. In HALÁSZOVÁ, Ingrid – MEGYEŠI, Peter (eds.) *Príbehy pamiatok a obrazov. Zborník príspevkov k sedemdesiatinám Ivana Gojdiča*. Trnava, 2018, s. 135-175.
- ILLÁŠ, Martin. Vzťah veľkomoravských kostolov ku karolínskej architektúre z hľadiska stavebnej techniky. In *Musaica archaeologica*, 2020, roč. 5, č. 2, s. 113-157.
- IVANIČ, Peter. Pribinov kostol v Nitre v zrkadle historiografie. In *Konštantínove listy/Constantines letters*, 2008, roč. 1, s. 60-69.
- IVANIČ, Peter. Encyklika *Grande Munus* a jej odozva u slovenských katolíkov. In *Konštantínove listy/Constantines letters*, 2019, roč. 12, č. 2, s. 98-106.
- IVANIČ, Peter. Christianization of the Territory of today's Moravia and Slovakia before 863. In *Bogoslovni vestnik/Theological quarterly*, 2020, vol. 80, no. 3, s. 655-667.

- JUDÁK, Viliam. Prví svätí stredovekého Uhorska. In *Pamiatky a múzeá. Revue pre kultúrne dedičstvo*, 1999, roč. 28, č. 2, s. 8-13.
- JUDÁK, Viliam. Dejiny Nitrianskeho biskupstva. In JUDÁK, Viliam – BEDNÁR, Peter – MEDVECKÝ Jozef (eds.). *Kolíska kresťanstva na Slovensku. Nitriansky hrad a Katedrála sv. Emerána v premenách času*. Nitra, 2011, s. 14-63 a poznámky na s. 472-476.
- KARDASH, Ostap. An attempt of delineation of the eastern missionary route of the clergy of Passau on the lands of the Post – Avar Danube region during the first half of the 9th century. In *Konštantínove listy/Constantines letters*, 2020, vol. 13, is. 2, s. 3-21.
- KOLNÍK, Titus. Počiatky kresťanstva v strednom Podunajsku vo svetle historických a archeologických prameňov. In PANIS, Branislav – RUTTKAY, Matej – TURČAN, Vladimír (eds.). *Bratia, ktorí menili svet – Konštantín a Metod*. Bratislava, 2012, s. 9-46.
- KÖNIG, Tomáš. The Great Moravian territory of Nitra. Cultural manifestations, territorial scope and the ethnic and social-political of its population. In *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, 2017, vol. 5, n. 2, s. 9-28.
- KOŽIAK, Rastislav. Christianizácia Avarov a Slovanov na strednom Dunaji – príbeh svätcov-misionárov. Svätá vojna, alebo kultúrny šok? In KOŽIAK, Rastislav – NEMEŠ, Jaroslav (eds.). *Svätec a jeho funkcia v spoločnosti I*. Bratislava, 2006, s. 121-148.
- LETZ, Róbert. Prejavy cyrilo-metodskej tradície a úcty na Slovensku počas prvej Československej republiky. In LETZ, Róbert – JUDÁK, Viliam. *Cyrlometodská tradícia ako spájajúci fenomén*. Nitra, 2020, s. 151-164.
- LETZ, Róbert. Ústredné cyrilo-metodské slávnosti na Slovensku v rokoch 1919-1938 ako prejav cyrilo-metodskej úcty a tradície. In *Slavica Slovaca*, 2020, roč. 55, č. 3, s. 452-472.
- MOLDA, Rastislav. Reflexia tisícročného príchodu Cyrila a Metoda v periodickej tlači slovenskej proveniencie. In LUKÁČOVÁ, Mária – HUSÁR, Martin – IVANIČ, Peter – HETÉNYI, Martin (eds.). *Tradícia a prítomnosť misijného diela sv. Cyrila a Metoda*. Nitra, 2013, s. 221-231.
- ORIŠKO, Štefan. K počiatkom románskeho kameňosochárstva na Slovensku (Najstaršie pamiatky, problémy výskumu). In *ARS*, 2002, roč.35, č. 1-3, s. 3-48.
- OTČENÁŠOVÁ. Slávka. Cyrilo-metodská tradícia v československých a slovenských učebniciach dejepisu vydaných po roku 1918. In LUKÁČOVÁ, Mária – HUSÁR, Martin – IVANIČ, Peter – HETÉNYI, Martin (eds.). *Tradícia a prítomnosť misijného diela sv. Cyrila a Metoda*. Nitra, 2013, s. 256-268.
- PAŽICKÝ, Anton. The church of prince Pribina. In *Acta patristica*, 2013, vol. 4, is. 9, s. 83-101.
- PIETA, Karol – RUTTKAY, Matej. Centrá Veľkej Moravy a ich prezentácia. Nitra a Bojná. In PETRÁŠOVÁ, Silvia (ed.). *Monumentorum tutela/Ochrana pamiatok 29*. Bratislava, 2018, s. 15-34.
- PODOLAN, Peter. Sv. Cyril a Metod v historiografii 1. polovice 19. storočia. In LUKÁČOVÁ, Mária – HUSÁR, Martin – IVANIČ, Peter – HETÉNYI, Martin (eds.). *Tradícia a prítomnosť misijného diela sv. Cyrila a Metoda*. Nitra, 2013, s. 198-220.
- SAMUEL, Marián. Nitra, časť Chrenová, poloha Martinský vrch. Zaniknutý kostol sv. Martina. In POMFYOVÁ, Bibiana et. al. (eds.). *Stredoveký kostol. Historické a funkčné premeny architektúry*. 1. zväzok. Bratislava, 2015, s. 122-125.
- SAMUEL, Marián. Nitra, vrch Zobor. Zaniknutý benediktínsky kláštor sv. Hypolita. In POMFYOVÁ, Bibiana et. al. (eds.). *Stredoveký kostol. Historické a funkčné premeny architektúry*. 1. zväzok. Bratislava, 2015, s. 134-137.
- SAMUEL, Marián - POMFYOVÁ, Bibiana – BURAN, Dušan. Nitra. Katedrálny Kostol sv. Emeráma, Svorada a Benedikta. In POMFYOVÁ, Bibiana et. al. (eds.). *Stredoveký kostol. Historické a funkčné premeny architektúry*. 1. zväzok. Bratislava, 2015, 493-511.
- SLIVKA, Michal. Na okraji príspevku o centrálnych stavbách. In *Pamiatky a príroda*, 1986, roč. 15, č. 5, s. 138-139.

ŠALKOVSKÝ, Peter. K územným zoskupeniam slovanských hradov vo včasnom stredoveku. In JENČÍK, Peter – STANEKOVÁ, Zuzana (eds.). *Hradiská- svedkovia dávnych čias II*. Dolná Mariková, 2019, s. 221-236.

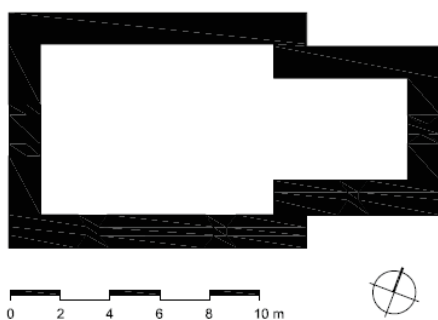
TANDLICH, Tomáš. Význam Veľkej Moravy a misie svätých Cyrila a Metoda pri tvorbe koncepcie dejín slovenského národa v sedemnástom a osemnástom storočí. In LUKÁČOVÁ, Mária – HUSÁR, Martin – IVANIČ, Peter – HETÉNYI, Martin (eds.). *Tradícia a prítomnosť misijného diela sv. Cyrila a Metoda*. Nitra, 2013, s. 187-193.

TÖNSMEYER, Hans, Dieter. In castro Chezilonisnoviter Mosapurc vocato. In Kocel a Blatnohrad. Marianka, 2013, s. 25-65 (slovenský preklad) a 66-115 (nemecký originál).

VAVÁK, Július. Včasnostredoveké hrady na juhozápade malých Karpát. Ich vznik, význam a úloha. In JENČÍK, Peter – STRUHÁR, Vítázoslav (eds.). *Hradiská – svedkovia dávnych čias I*. Dolná Mariková, 2015, s. 101-126.

Počet slov: 7311

Počet znakov (vrátane medzier): 52 232

Obr. 1. Pôdorys primárnej fázy kostola na Martinskom vrchu.

Zdroj: BOTEK, Andrej. *Veľkomoravské kostoly na Slovensku a odraz ich tradície v neskoršom období*. Bratislava, 2015, s. 92. Autori: R. Erdélyi, B. Vachová.

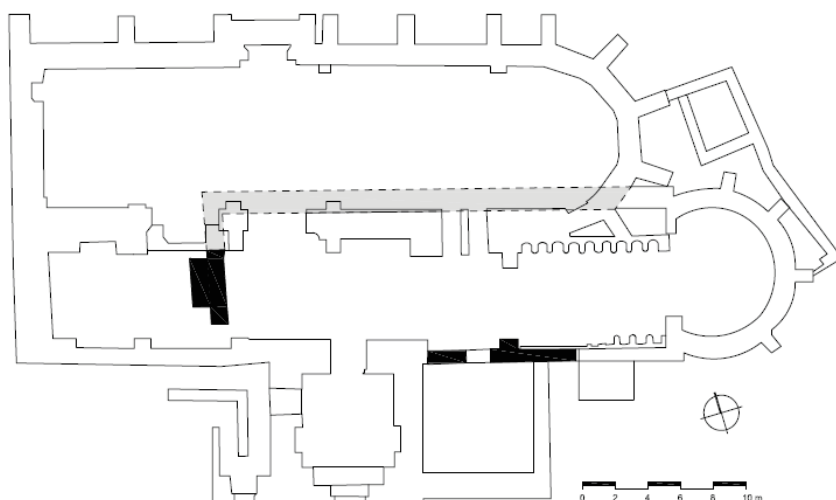

Obr. 2. Apsida dolného kostola nitrianskej katedrály z východu, cca 13. stor.

Foto: A. Botek.

Obr. 3. Východný záver dolného kostola z juhu – vľavo špára najstaršieho nadzemného muríva – cca 10.-11. stor.
Foto: A. Botek.

Obr. 4. Pôdorys Nitrianskej katedrály s najstaršími fragmentami nadzemných murív.
Zdroj: BOTEK, Andrej. Veľkomoravské kostoly na Slovensku a odraz ich tradície v neskoršom období. Bratislava, 2015, s. 97. Autori: R. Erdélyi, B. Vachová.

*Obr. 5. Kamenný článok z predpokladanej prestavby nitrianskej katedrály z 2. pol. 9. stor.
Foto: V. Plekanec.*

*Obr. 6. Kamenný článok z predpokladanej prestavby nitrianskej katedrály z 11. stor.
Foto: V. Plekanec.*

Obr. 7. Fragment donátora sediaceho na kostole, cca 12.-13. stor. Hypotetická štylizácia
Nitrianskej katedrály po prestavbe v 11. stor.
Foto: V. Plekanec.

Knieža Pribina pri budovaní prvého chrámu kresťanského v Nitre

Obr. 8. Pôdorys kostola na zvitku plánu podľa dobovej predstavy na ilustrácii M. Benku.
Zdroj: STANISLAV, Ján. *Životy slovanských apoštolov Cyrila a Metoda. Panonsko – moravské legendy*. Bratislava – Praha, 1934, frontispice.